

Jarosław WENTA

Kronika Piotra z Dusburga a dzieje Zakonu Krzyżackiego zawarte w Kronice oliwskiej

Zadaniem, które sobie postawiłem w tym artykule¹, była próba rozwiązania zależności między czteronastowiecznymi źródłami do dziejów Pomorza Wschodniego i Prus. Najwięcej trudności w tym kręgu zagadnień sprawia od dawna badaczom tak zwane *Exordium ordinis Cruciferorum*, czyli niewielki fragment Kroniki oliwskiej dotyczący dziejów Zakonu Krzyżackiego. Wzbudzał on bardzo duże kontrowersje z uwagi na swój charakter. Mimo że Kronika oliwska istnieje jako problem w nauce już około 150 lat² i cała dyskusja toczyła się wokół powyższego fragmentu, brak dotychczas wyczerpującej jego charakterystyki. Nadal też nie możemy określić jego miejsca wśród innych pomników dziejopisarstwa pomorskiego i pruskiego.

W dotychczasowej dyskusji przewijały się zasadniczo dwie koncepcje³. Pierwsza, której autorem był wydawca Kroniki oliwskiej Theodor Hirsch, sprowadzała się do stwierdzenia, że *Exordium* powstało wcześniej niż kroniki Piotra z Dusburga i Mikołaja z Jeroschina i jako „stare źródło” zachowało się w postaci nieskażonej w Kronice oliwskiej, stanowiąc tam odrębną całość⁴. Druga koncepcja była wynikiem dociekań Maxa Perlbacha. Ustalił on, że *Exordium* jest tego samego autorstwa co i pozostała część Kroniki oliwskiej⁵, oraz że stanowi ono wyciąg głównie z Kroniki Mikołaja z Jeroschina, z widocznymi mniejszymi zależnościami od Dusburga⁶. Cała złożoność problemu ujawniła się podczas nie rozstrzyg-

¹ Stanowi on fragment pracy magisterskiej pisanej pod kierunkiem prof. Kazimierza Jasińskiego na seminarium nauk pomocniczych Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zastosowane skróty: SS rer. Pruss. — *Scriptores rerum Prussicarum* t. I, Leipzig 1861; t. II, Leipzig 1863; t. V, Leipzig 1874; t. VI, Frankfurt am Main 1968.

Dusburg — *Chronicon terrae Prussiae*, hrsg. v. M. Töppen, SS rer. Pruss. I [cytowane części — cyframi rzymskimi, rozdziały — arabskimi]

Epitome — *Canonici Sambiensis Epitome gestorum Prussie*, hrsg. v. M. Töppen, SS. rer. Pruss. I.

Jeroschin — *Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin*, hrsg. v. Th. Hirsch, SS rer. Pruss. I.

Kronika — *Die Chroniken von Oliva und Bruchstücke älterer Chroniken*, hrsg. v. Th. Hirsch, SS rer. Pruss. V.

Translacja — *Translatio et miracula sancte Barbarae*, hrsg. v. M. Töppen, SS rer. Pruss. II.

² Pierwszy posłużył się Kroniką oliwską J. Voigt. *Geschichte Preussens*, t. II, Königsberg 1827, s. 243, przyp. 2.

³ Nie omawiam tutaj szczegółowo przebiegu dyskusji toczonyj w drugiej połowie XIX stulecia, ponieważ przedstawiła ją M. Pollakówna, *Kronika Piotra z Dusburga*, Wrocław — Warszawa — Kraków 1968, s. 84–93. Literaturę zbiera także hasło *Fontes Olivenses* [w:] *Repertorium fontium historiae medii aevi, primum ab Augusto Potthast digestum nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum*, IV, *Fontes D-E-F-Gez*, Romae 1976, s. 489–492.

⁴ Th. Hirsch, *Einleitung, Die ältere Chronik von Oliva und die Schrifttafeln von Oliva*, SS rer. Pruss. I, s. 663–667.

⁵ M. Perlbach, *Die ältere Chronik von Oliva*, Göttingen 1871, s. 93.

⁶ *Ibidem*, s. 66–67.

niętej dyskusji Perlbacha z Walterem Fuchsem, który odnowił koncepcję „starego źródła”⁷. Istotny dla zobrazowania tej dyskusji toczącej się w drugiej połowie zeszłego stulecia jest także pogląd, który wprowadził do nauki Max Töppen. Odrzucił on całkowicie pierwszą z tych dwóch hipotez i stwierdził, modyfikując poglądy Perlbacha, że *Exordium* zostało sporządzone jako wyciąg z Kroniki Piotra z Dusburga⁸. Różnice zdań w dyskusji były, jak widać, niemałe.

W nauce polskiej przez długi czas obowiązywały poglądy Fuchsa, wprowadzone do niej przez Wojciecha Kętrzyńskiego, z pewnymi jego własnymi uzupełnieniami, dotyczącymi głównie autorstwa Kroniki oliwskiej⁹. Było to spowodowane wiarą w autorytet tego uczonego¹⁰. Konieczność rozpatrzenia na nowo problemu zgłosił dopiero Gerard Labuda, rozpatrując annalistykę pomorską¹¹. W ślad za tym postulatem, fragmentem Kroniki oliwskiej dotyczącym dziejów Zakonu Krzyżackiego zajęła się w swojej rozprawie habilitacyjnej, poświęconej dziełu Piotra z Dusburga, Marzena Pollakówna¹². Założenia jej pracy polegały na: 1° oderwaniu się od drobiazgowych analiz, 2° spojrzeniu na całość dziejów Zakonu Krzyżackiego zawartych w Kronice oliwskiej, 3° uchwyceniu struktury tej całości, 4° porównaniu jej wątków z innymi przekazami, 5° ustaleniu właściwych relacji między tekstami, nie tracąc przy tym z oczu sprawy środowiska, w którym Kronika oliwska powstała i funkcji, jaką w nim miała spełniać¹³. Wszystkie ustalenia Pollakówny były wynikiem przyjęcia owych założeń. Niestety, odrzucenie szczegółowych analiz nie pozwoliło jej na dokonanie pełnej charakterystyki przekazu oliwskiego. Znacznym postępem było jednak, w stosunku do ustaleń Kętrzyńskiego, ostateczne wyeliminowanie koncepcji „starego źródła”, rzekomo przechowanego w dziele, które jest przedmiotem niniejszych rozważań¹⁴. Pollakówna opowiedziała się bowiem za poglądami Perlbacha, stwierdzając w ślad za nim, że *Exordium* sporządzono jako ekscerpt z Kroniki Jeroschina oraz w mniejszym stopniu — z Kroniki Dusburga¹⁵. Odrzuciła poglądy Kętrzyńskiego, jako będące wynikiem czystej dedukcji i pozbawione solidnych podstaw źródłowych¹⁶. Wskazała też, co jest tutaj bardzo istotne, na pewną niezależność Kroniki pod względem interpretacji faktów¹⁷, łącząc przy tym powstanie koncepcji tego dzieła z mecenatem artystycznym wielkich mistrzów: Ludera z Brunzswiku i Dytryka z Altenburga¹⁸. Jeżeliby przyjąć taki pogląd, trzeba by zauważyć, że w tym przypadku postać końcowa Kroniki oliwskiej różniłaby się na pewno, pod względem zawartych w niej tendencji, od początkowo projektowanej. Dotychczasową dyskusję zakończył Labuda, postulując zbadanie ewentualnej zależności Kroniki oliwskiej od łacińskiej wersji Relacji Henryka z Hohenlohe, która przechowała się w Translacji św. Barbary i w Kronice Piotra z Dusburga¹⁹. Konieczność podjęcia tych badań uczony ów umotywował stwierdzeniem, że niemożliwe do przyjęcia

⁷ W. Fuchs, Peter von Dusburg und das Chronicon Olivense, *Altpreussische Monatschrift* 21 (1884) s. 193–260, 421–484; tenże, Zu Peter Dusburg und das Chronicon Olivense, *ibidem* 23 (1886) s. 364–372; M. Perlbach, Der alte preussische Chronist in der Chronik von Oliva, *ibidem* 21 (1884) s. 621–636; tenże, Nochmals die Chronik von Oliva, *ibidem* 23 (1886) s. 634–639.

⁸ M. Töppen, *Geschichte der preussischen Historiographie von Peter Dusburg bis auf Karl Schütz*, Berlin 1883, s. 19–20.

⁹ W. Kętrzyński, Kronika oliwska i *Exordium ordinis Cruciferorum*, *Przewodnik Naukowy i Literacki* 18 (1890) s. 289–297, 385–394, 499–510; tenże, O dwóch nieznanach historykach polskich, *ibidem* 14 (1886) s. 289–297; tenże, Wstęp do: *Fontes Olivenses*, MPH VI, s. 257–282.

¹⁰ Zob. A. Semkowicz [rec:] W. Kętrzyński, O dwóch nieznanach historykach polskich, *Kwart. Hist.* 1 (1886) s. 341–342; tenże [rec.] W. Kętrzyński, Kronika oliwska i *Exordium ordinis Cruciferorum*, *Kwart. Hist.* 6 (1892) s. 152; A. Lewicki [rec.] *Monumenta Poloniae Historica* tom VI, *Kwart. Hist.* 8 (1894) s. 331–338.

¹¹ G. Labuda, *Studia nad annalistyką pomorską XIII–XV wieku*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 20 (1954) s. 110, przyp. 22.

¹² M. Pollakówna, o. c., s. 84–105.

¹³ *Ibidem*, s. 92.

¹⁴ *Ibidem*, s. 92–99.

¹⁵ *Ibidem*, s. 99.

¹⁶ *Ibidem*, s. 100.

¹⁷ *Ibidem*, s. 100–104.

¹⁸ *Ibidem*, s. 104–105.

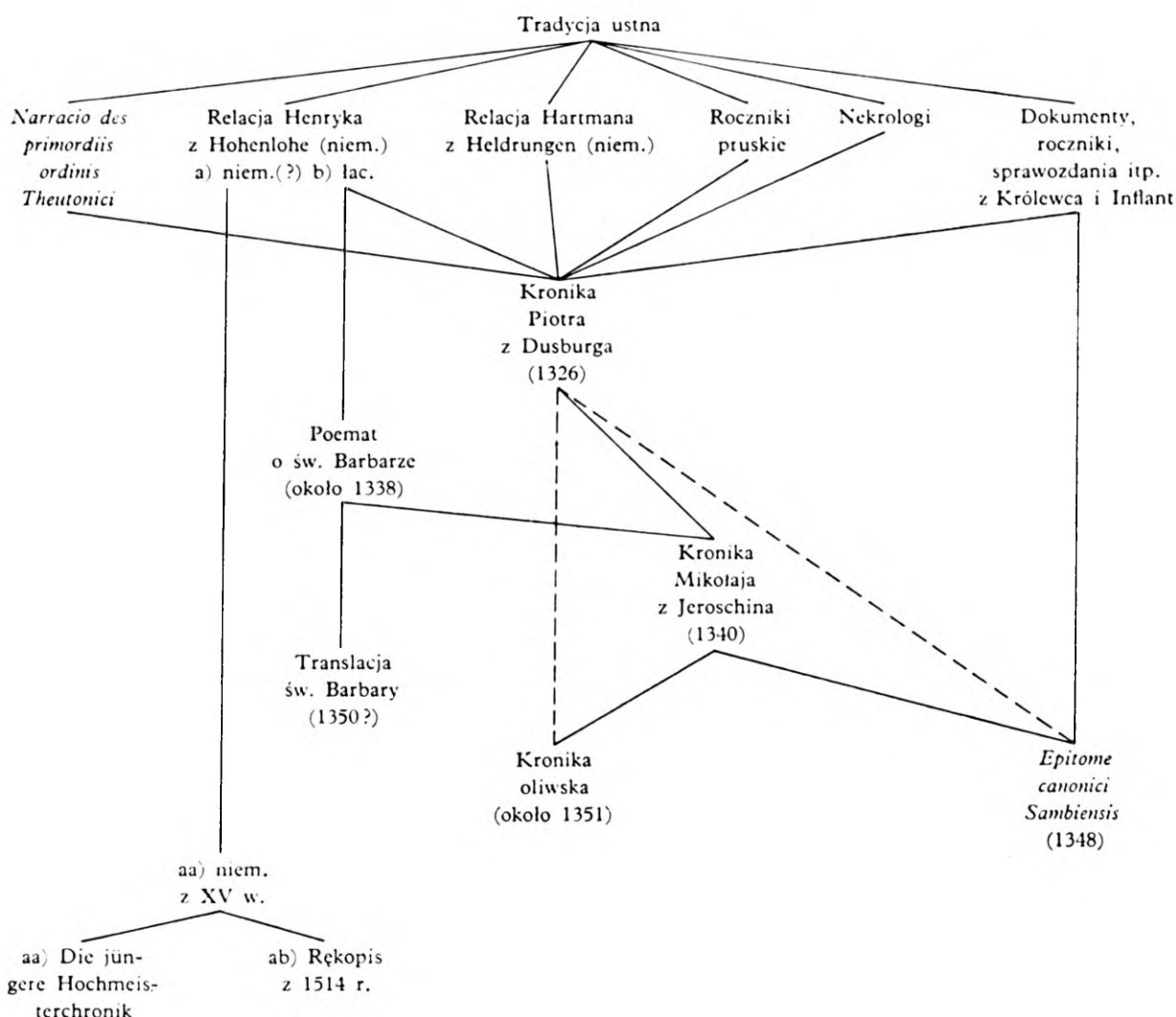
¹⁹ G. Labuda, O źródłach „Kroniki pruskiej” Piotra z Dusburga. (Na marginesie pracy Marzeny Pollakówny *Kronika Piotra z Dusburga*), *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1971, z. 2–3, s. 227; por. rec. B. Kürbisówny, *St. Źródłożn.* 17 (1973) s. 232–234.

jest założenie, według którego autor Kroniki oliwskiej, pisząc w języku łacińskim i mając przed sobą łaciński tekst Dusburga, tłumaczył niemiecką Kronikę Jeroschina, zwłaszcza że oba teksty w zasadzie się niewiele od siebie różnią²⁰. Końcowe wnioski Gerarda Labudy przedstawia tablica 1.

Stwierdzenie przytoczone wyżej stworzyło konieczność ponownego zastanowienia się nad charakterem przekazu oliwskiego. Niezbędnym było: 1° określenie struktur podobieństw w ramach poszczególnych informacji poprzez szczegółowe analizy, 2° rozszerzenie materiału porównawczego o Translację św. Barbary i *Epitome gestorum Prussie*. Analizując tekst Kroniki oliwskiej posłużyłem się drugim wydaniem Hirscha z uwagi na to, że pierwsze zostało opracowane jeszcze przed odkryciem rękopisu lwowskiego²¹, a wydanie Kętrzyńskiego jest zepsute koncepcją „starszego źródła” i poglądem zakładającym istnienie dwóch kolejnych redakcji²².

Nie można obecnie mieć już żadnych wątpliwości co do tego, że Kronika oliwska stanowi nierozdzieloną całość i że obie jej części są wspólnego autorstwa²³. Pewny jest także streszczeniowy charakter

Tabl. 1. Stan badań według Gerarda Labudy

²⁰ G. Labuda, O źródłach, I. c.

²¹ Odkrycie to omówił H. Zeissberg, Über eine Handschrift zur älteren Geschichte Preussens und Livlands, Altpreussische Monatsschrift 8 (1871) s. 577-605.

²² Wskutek różnic między rękopisem lwowskim a innymi Kętrzyński uznał ten pierwszy za pochodzący od drugiej redakcji Kroniki oliwskiej; Wstęp, s. 285. Nie można tego przyjąć ze względu na występującą w rękopisie lwowskim taką samą sztuczność połączeń *Exordium* z resztą Kroniki jak i w pozostałych rękopisach; por. H. Zeissberg, o. c., s. 587-599.

²³ M. Perlbach, Die ältere Chronik, s. 85-87.

zawartego w niej przekazu o dziejach Zakonu Krzyżackiego, w stosunku do obu wyżej wspomnianych kronik. Jasna jest nadto funkcja tego przekazu w całości Kroniki²⁴. W sprawie struktury podobieństw stwierdzono już, że: 1° trzy kroniki, czyli dzieła Dusburga i Jeroschina oraz Kronika oliwska, mają wspólne tylko dla nich cechy, które nadały im odrębność wśród innych przekazów współczesnych²⁵, 2° większość Kroniki oliwskiej jest bardziej zbliżona do Jeroschina niż do Dusburga²⁶, 3° istnieją w *Exordium* miejsca bardziej zbliżone do Kroniki Dusburga, aczkolwiek rzadkością są takie, w których oba te źródła wypowiadają się identycznie²⁷, 4° Kronika oliwska i Kronika Jeroschina mają wspólne informacje, nie występujące u Dusburga²⁸, 5° Dusburg i Kronika oliwska zawierają informacje których nie ma Jeroschin²⁹.

Ponadto nie sposób nie zauważyć, że przekaz oliwski zawiera niekiedy informacje szersze niż oba wyżej wymienione, jak o tym świadczy następujący przykład:

Kronika, s. 599³⁰

— — dimisis armis et expensis multis et canibus venaticijs et retibus ad feras capiendas et duobus venatoribus fratribus in Balga existentibus valedicens omnibus cum suis ad propria remeavit.

Dusburg III 26, s. 64

Completoque anno et voto peregrinationis sue cum gaudio ad propria est reversus.

Jeroschin ww. 5505–5508, s. 366

— — und sîner vûzjegêre zwêne vil gewêre dî beide brûdre wurdin sint in dem dûtschin ordin.

Najbliższym Kronice oliwskiej jest tu niewątpliwie Jeroschin. Trudno jednak przyjąć, że kronikarz oliwski robiąc streszczenie rozszerzał je własnymi uwagami o trzeciorzędnym dla całego tekstu Kroniki znaczeniu i nie dotyczącymi spraw klasztoru lub działań na jego rzecz. Formy powyższych fragmentów i ich treści nie można więc interpretować jako przypadkowej lub jako wyniku zabiegów dokonanych na streszczeniu przez autora. Podobny charakter mają następne fragmenty.

Kronika, s. 602

Hic nota: postquam rex Otakorus Bohemiam recessit de Kungisberch superuixit xxij. annis et occisus fuit in bello a rege Romanorum Rudolpho in Austria anno Domini m^occ.lxxviiij.

Dusburg IV 63, s. 204

Hoc tempore Rudolphus rex Romanorum Ottackarum regem Bohemie in bello occidit, et ducatum Austrie filio suo Alberto dedit, qui postea factus fuit rex Romanorum, et filiam suam dedit filio regis Bohemie occisi.

Jeroschin ww. 18077–18091, s. 512

— — sô hilt Rûdolf des richis hof, den man ouch in den zitin mit crestin sach bestrîtin der Bêmin kung Ottackere und den ouch ûf dem ackere der walstat tôt vellete und darnâch gesellete dî tochter sîn durch sunc kunig Ottackeris sunc nâch êlichim rechte. Ouch gab er dô Albrechte sîne sune erbelich daz herzoctûm zu Ôstirrich. Den Albrechte man darnâch ouch rômisch kunic wesin sach.

Kronika oliwska posiada datę roczną, której nie mają ani Dusburg, ani Jeroschin. W kronikach Dusburga i Jeroschina to wydarzenie zostało opisane z innego punktu widzenia. Najbardziej interesująco przedstawia się struktura fragmentu, omawiającego walki Świętopelka z Zakonem Krzyżackim.

²⁴ M. Pollakówna, o. c., s. 103–104.

²⁵ Ibidem, s. 93–96.

²⁶ M. Perlbach, *Die ältere Chronik*, s. 15–54; M. Pollakówna o. c., s. 96–98; G. Labuda *O źródłach*, s. 227, przyp. 24.

²⁷ M. Perlbach, *Die ältere Chronik*, s. 57–58; M. Pollakówna, o. c., s. 98–99; G. Labuda, *O źródłach*, s. 227, przyp. 24.

²⁸ M. Pollakówna, o. c., s. 96–98.

²⁹ M. Perlbach, *Die ältere Chronik*, s. 57–58.

³⁰ Fragment ten został już zinterpretowany w duchu „starego źródła”. Por. W. Kętrzyński, *Wstęp*, s. 281.

Kronika, s. 599	Dusburg III 32, s. 67	Jeroschin ww. 5990–5992, s. 372
— — idem dux castra sua in litore Wysle sita firmavit — —	— — idem dux firmavit castra sua circa litus Wysele sita — —	— — dô vestinte er drâte sine burge, waz der lăgin bi der Wizlin — —

Kronika oliwska jest tutaj oczywiście bliższa Dusburgowi. Dalej można zauważyć pewne podobieństwo Kroniki oliwskiej do Translacji św. Barbary.

Kronika, s. 599	Dusburg III 32, s. 67	Translacja, s. 405	Jeroschin ww. 6001–6004, s. 372
— — et descendentes nauigio homines fratrum frequenter impediuit — —	Exierunt enim de dictis cas- tris, et quoscunque fratrum subditos viderant nauigio pre- terire, irruerunt super eos re- pente, et percusserunt eos plaga magna, deducentesque spolia multa, alios ceperunt, quosdam miserabiliter occide- runt — —	Hic Swantopolcus primo oc- culte et maliciose in detri- mentum cristianorum dictis neophitis se confederans ho- mines fratrum et alios chri- stianos, undecunque essent, qui in Wissla fluuio nauiga- bant cum mercibus, pluries fecit occidi et captuari.	— — von den selbin vestin sâ ûf di Wizil hi und dâ und waz si dâ begriffin von lûtin unde schiffin — —

Zbliżony w układzie podobieństw jest fragment następny.

Kronika, s. 599	Dusburg III 34, s. 69	Translacja, s. 405	Jeroschin ww. 6239–6240, s. 374
— — et omnes municiones ceperunt et destruxerunt, excepto Elbingo et Balga — —	— — et omnia castra preter Balgam et Elbingum — —	— — omnes municiones in- cipiendo ab Ossa fluuio vsque in Sambiam, excepto Elbingo et Balga — —	— — behildin in der lande rinc ân di Balge und den Elbinc.

Różnica między tekstami Jeroschina i Dusburga a tekstem Kroniki oliwskiej, jeżeli chodzi o kolejność wymieniań nazw jest widoczna. Jedynie Translacja ma identyczną z Kroniką kolejność. Przekaz oliwski jest niewątpliwie najbliższy Translacji. Możemy też zauważyć w tym fragmencie podobieństwo do Dusburga.

Kronika, s. 599	Dusburg III 35, s. 69	Jeroschin w. 6254, s. 375
— — Pomezianum et Culmensem ter- ram — —	— — terram Pomesanie et Colmensem — —	— — Colmen unde Pomeczên — —

Istnieją także takie fragmenty, które zawierają podwójne podobieństwa czyli Kroniki do Dusburga i Jeroschina do Translacji.

Kronika, s. 599	Dusburg III 36, s. 70	Translacja, s. 406	Jeroschin w. 6319, s. 375
— — in vigilia beate Barbare martiris — —	— — in vigilia beate Barbare virginis et martiris — —	— — in nocte beate Barbare virginis et martiris — —	— — hin an sente Barbern nacht — —

Poza tym mamy tutaj do czynienia z fragmentami wykazującymi pewną samodzielność natury informacyjnej.

Kronika, s. 599	Dusburg III 38, s. 72	Jeroschin, ww. 6820–6821, s. 381
— — dux Cuiavie et dux Kalisiensis — —	— — duce Casimiro et duce de Calis — —	— — herzogin Kasimire und den herzogin von Kalis.

Całość przekazu o wojnie Świętopelka z Zakonem ma więc charakter pośredni między Dusburgiem a Jeroschinem i Translacją, przy największym podobieństwie do Dusburga i pewnej samodzielności. Nie sposób utrzymać, jak wynika z wyżej dokonanych porównań, tezy o podwójnej zależności Kroniki oliwskiej. Doszłoby nam bowiem trzecie źródło o cechach zbliżonych z Translacją, a — jak postaram

się wykazać niżej — także źródła czwarte i piąte. Takiego założenia nie można w żadnym razie przyjąć, z uwagi na strukturę podobieństw w porównywanych wyżej fragmentach. Trzeba jeszcze pamiętać, że Kronika Piotra z Dusburga i Translacja św. Barbary przechowały cechy łacińskiej wersji Relacji Henryka z Hohenlohe, co skłania do stwierdzenia, że tekst, będący w tym miejscu źródłem Kroniki oliwskiej, na pewno nie był ani Kroniką Jeroschina, ani też Kroniką Piotra z Dusburga w znanej nam postaci. Nie ma bowiem w tych kronikach ani daty budowy Christburga, ani też informacji o Reiniko ze Szkarpawy, które posiada Kronika oliwska³¹. Tym czwartym źródłem, o którym wspomniałem wyżej, mogłoby być *Epitome*. Zawiera ono, jako jedyne oprócz Kroniki oliwskiej, datę budowy Vogelsangu³², podczas gdy Jeroschin i Dusburg podają jedynie datę nadania Konrada³³. Ponadto *Epitome* i Kronika oliwska mówią o otruciu Henryka VII, a Dusburg i Jeroschin o chorobie i śmierci naturalnej³⁴.

Istotnym dla niniejszych rozważań jest spostrzeżenie Pollakówny, że źródłem *Epitome*, obok roczników i dokumentów³⁵, miała być Kronika Jeroschina, mimo pewnych różnic, jakie między tymi tekstami zachodzą³⁶. Istnienie wspólnych cech *Epitome* i Kroniki oliwskiej stwarza konieczność zbadania struktury podobieństw w opisie budowy Vogelsangu, zawartym w kronikach: Dusburga, Jeroschina i Oliwskiej.

Kronika, s. 596

Dusburg II 10, s. 46

Jeroschin w. 3437, s. 342

— — in litore Wisle opposito, ubi nunciuitas Thorun sita est, — —

— — ex opposito nunc civitatis Thorunensis — —

— — dā Torūn nū lit — —

Ten fragment Kroniki oliwskiej łączy w sobie odrębne cechy przekazów Jeroschina i Dusburga.

Kronika, s. 596

Dusburg II 10, s. 46

Jeroschin ww. 3434–3436, s. 342

— — in quodam monte presidium fecit — —

— — edificavit eis in quodam monte castrum — —

— — und liz in eine burc vorwār būwin bi der Wizlin nā ūf einin berc gelegin dā — —

Z występującej w tym fragmencie, zarówno u Jeroschina, jak i w Kronice oliwskiej, wskazówki o położeniu Vogelsangu nad Wisłą, przy braku, w tym miejscu, takiego określenia u Dusburga, Perlbach wyciągnął wniosek o podobieństwie tekstu oliwskiego do Kroniki Jeroschina³⁷. Trzeba jednak zauważyć, że Dusburg wskazuje na położenie Vogelsangu nad Wisłą w poprzednim zdaniu³⁸, a więc w takiej samej kolejności jak w przekazie oliwskim. Całość różnic między kronikami polega w zasadzie na odmiennym niż u Jeroschina uszeregowaniu informacji zawartych w tym fragmencie opowiadania w Kronice oliwskiej i Kronice Dusburga oraz na innym opisie miejsca Vogelsangu u Dusburga, przy zachodzącym podobieństwie opisów u Jeroschina i w Kronice oliwskiej. Wniosku Perlbacha przyjąć więc nie można.

Następna część informacji jest bardziej zbliżona do Jeroschina.

Kronika, s. 596

Dusburg II 10, s. 46

Jeroschin ww. 3440–3441, s. 342

— — et de hoc exercere cepit inimicias contra Prutenos.

— — ubi fratres cum paucis armigeris opposentes se infinite multitudini generis — —

— — darūffe des urlougis lanc dī brūdere nāmen den anvanc — —

Jeszcze jedno podobieństwo między Kroniką oliwską a *Epitome* znajduje się we fragmencie dotyczącym legata Wilhelma z Modeny.

³¹ Kronika, s. 600, 606–607.

³² *Epitome*, s. 281; Kronika, s. 596. Stwierdził to już S. Zajączkowski [rec.] Ch. Krollmann, Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Königsberg 1932, Kwart. Hist. 18 (1934) s. 138, przyp. 2.

³³ Dusburg II 10, s. 46; Jeroschin ww. 1976–1978, s. 325.

³⁴ *Epitome*, s. 285; Kronika, s. 606; Dusburg IV 113, s. 212; Jeroschin ww. 25447–25453, s. 597.

³⁵ M. Pollakówna, o. c., s. 119.

³⁶ Ibidem, s. 136.

³⁷ M. Perlbach, Die ältere Chronik, s. 17–18.

³⁸ Dusburg II 10, s. 46.

Kronika, s. 599	Dusburg III 33, s.67	Translacja, s. 405	<i>Epitome</i> , s. 280	Jeroschin w. 6063, s. 372
-- misit ad partes Prusic --	-- misit ad dictas terras --	-- in partibus Prucie, Pomeranie et et Polonie --	-- misit legatum ad partes Prussie, --	-- zu Prúzin ouch vil dráte dem lande --

Pokrewieństwa fragmentów *Epitome* i Kroniki oliwskiej nie można tłumaczyć wywodzeniem się obu tekstów od Kroniki Jeroschina, ponieważ między nią a wyżej nazwanymi istnieją różnice. Można tu wskazać na łączenie przez *Epitome* i Kronikę oliwską odrębnych cech Dusburga i Translacji.

Kronika, s. 599	Dusburg III 33, s. 67-68	Translacja, s. 405	<i>Epitome</i> , s. 280	Jeroschin ww. 6064-6067, s. 372
-- dominum Guilhelmum Mutinensem episcopum --	-- legatum Wilhelmum, quondam Mutinensem episcopum --	-- nomine Wilhelmus quondam Mutinensis ecclesie episcopus --	-- nomine Wilhelmum Mutinensem episcopum, --	-- zu legáte einin hêrrin lobesam; Wihelmus was des selbin nam, und was bischof zu Mútinâ, --

W tym przypadku Kronika oliwska najbardziej przypomina *Epitome* i w pewnym stopniu Jeroschina

Kronika, s. 599	Dusburg III 33, s. 68	Translacja, s. 405	<i>Epitome</i> , s. 280	Jeroschin ww. 6068-6070, s. 372
-- qui postea factus papa dictus fuit Alexander iiij ^{us} .	-- qui postea fuit Papa Alexander IIII --	-- et postmodum papa Romanus, Alexander vocatus --	-- qui postea electus in papam vocatus Allexander IV --	-- ouch wart zu pábiste darnâ irwelit und benant er; der virde Alexander --

Kronika oliwska ma tutaj cechy Dusburga i Jeroschina. Przypomina też *Epitome*. Źródłem Kroniki oliwskiej był prawdopodobnie tekst łaciński, jak o tym świadczy spora liczba zbieżności stylistycznych w wyżej cytowanych fragmentach z Translacją św. Barbary, *Epitome* i Kroniką Piotra z Dusburga. Jeszcze jednym dowodem na to, że źródłem Kroniki oliwskiej nie były znane postacie kronik Dusburga i Jeroschina może być niżej podany przykład.

Kronika, s. 600	Dusburg III 39, s. 72	<i>Epitome</i> , s. 280	Jeroschin w. 6929, s. 382
-- inter eos firma concordia permanere --	-- qui sepe pacis federa rupit.	-- cum Swantepolt et fratribus facere concordiam.	-- daz was stêtis vridis pflicht.

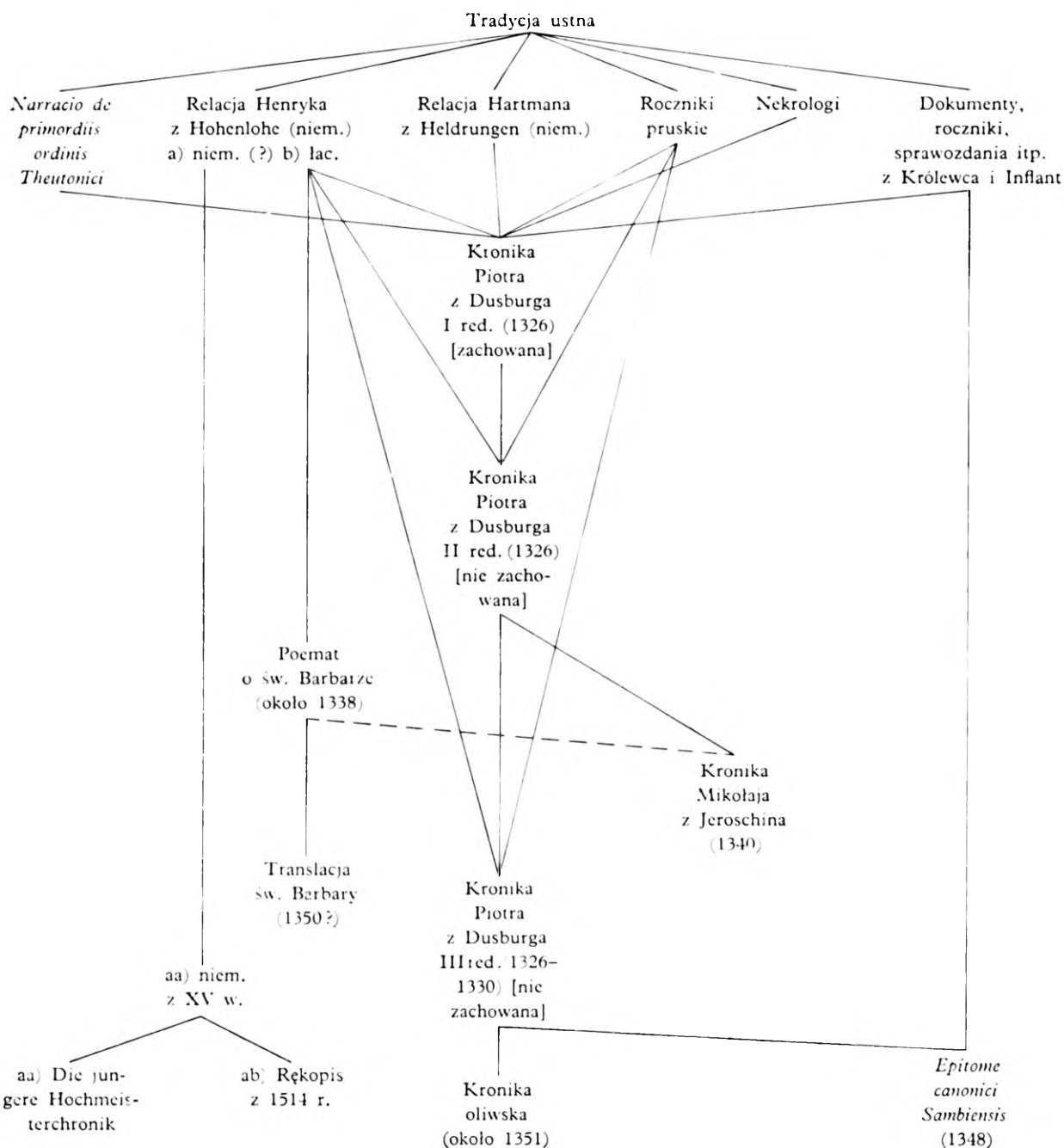
Kronika i *Epitome* mówią tutaj o zgodzie, natomiast Dusburg i Jeroschin o pokoju.

Pozostaje jeszcze sprawa informacji o śmierci Pipina. Kronika podaje imię chrzestne jego syna, którego nie znają ani Dusburg, ani Jeroschin. Ma ona także zupełnie inny opis zgonu niż oba wspomniane dzieła³⁹. Nie można uznać za prawidłową podjętej przez Perlbacha próby wyjaśnienia skąd ta informacja pochodzi. Perlbach doszukiwał się w niej tradycji pomezkańskiej⁴⁰; poparła go w tym względzie Pollakówna⁴¹. Jest bardzo prawdopodobne, że proponowane przeze mnie niżej rozwiązanie problemu zależności między wyżej wymienionymi źródłami wskazuje na pochodzenie tej informacji. Trzeba jeszcze przypomnieć, że gdyby przyjąć hipotezę o tradycji pomezkańskiej, to w sferze naszych rozważań pojawiłoby się automatycznie kolejne, już piąte źródło dla Kroniki oliwskiej. Takiego stwierdzenia nie sposób pogodzić z ustalonym ostatecznie streszczeniowym charakterem tego przekazu o dziejach Zakonu

³⁹ Kronika, s. 596-597.

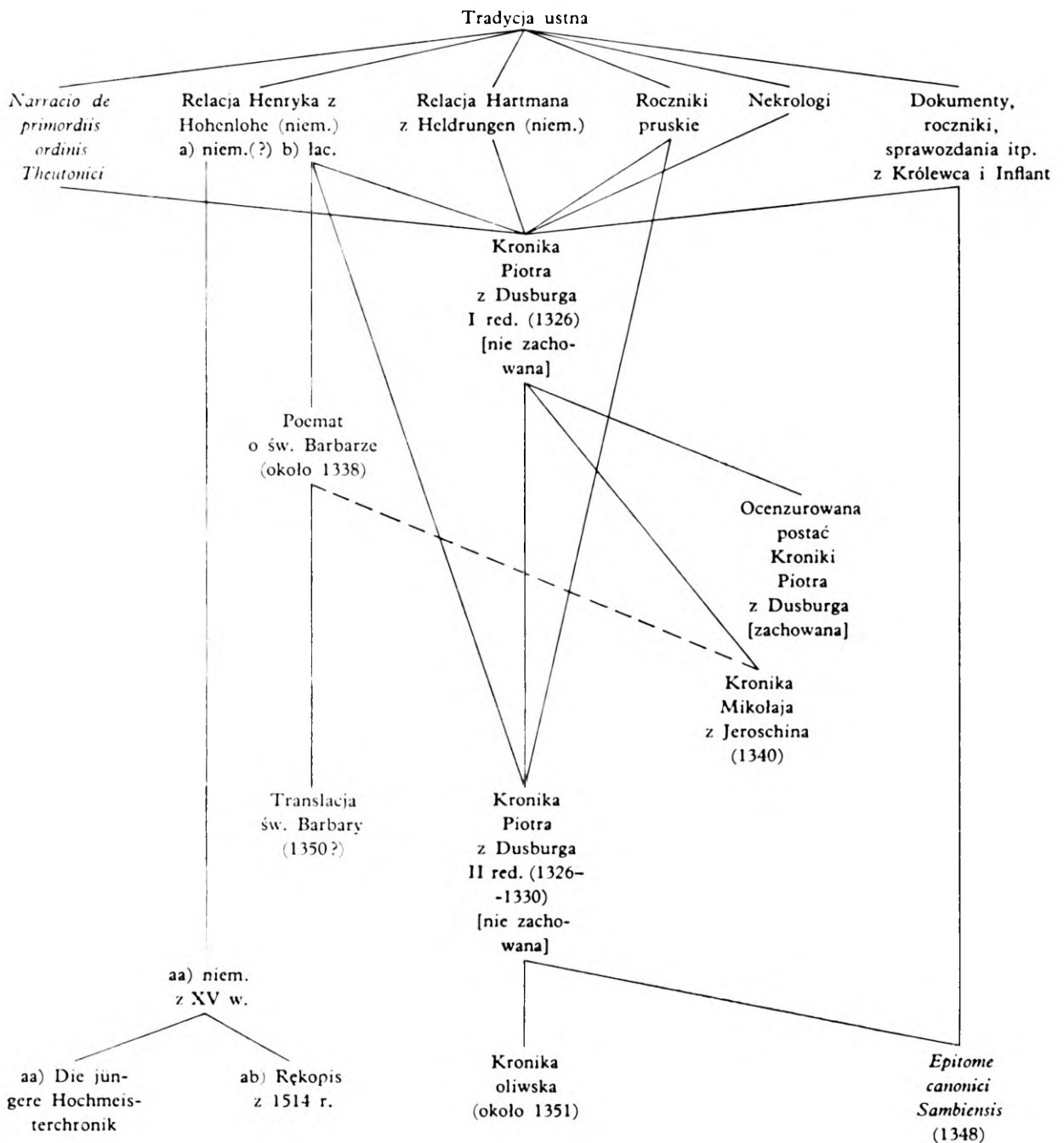
⁴⁰ M. Perlbach, *Die ältere Chronik*, s. 60.

⁴¹ M. Pollakówna, o. c., s. 168, przyp. 1104.

Tabl. 2. Proponowany układ zależności
Wersja A

Krzyżackiego. Należy tu jeszcze powiedzieć, że tłumaczenie cech wspólnych Dusburgowi i Kronice oliwskiej standaryzacją średniowiecznego języka łacińskiego czy też elementami przypadkowosci nie może się ostać przy większej liczbie takich układów podobieństw jak stwierdzono wyżej. Ponieważ trudno przyjąć, aby autor mógł wykorzystywać aż pięć źródeł w tak zdumiewający sposób⁴², jedynym słusznym wnioskiem, w świetle tego co zostało powiedziane, jest stwierdzenie, że źródłem Kroniki oliwskiej był: kronika nosząca cechy tekstów Jeroschina i Dusburga, a zarazem różniąca się w pewnym stopniu od każdej z nich. To nieznane dzisiaj łacińskie źródło pod względem tendencji, zakresu informacji i pszcze-

⁴² Por. podobne stwierdzenie G. Labudy, O źródłach, s. 227.

Tabl. 3. Proponowany układ zależności
Wersja B

gólnych sformułowań musiało przypominać najbardziej Kronikę Jeroschyna⁴³. Faktem niezaprzeczalnym jest występowanie germanizmów w dziele, będącym przedmiotem niniejszych rozważań. Można wyjaśnić ich pochodzenie, charakteryzując budowę Kroniki jako całości. Najbardziej istotną jej cechą jest styl dokumentu⁴⁴. Ponadto dwukrotne powtórzenie zwrotu o Świętopelku⁴⁵ i liczne zakłócenia w chro-

⁴³ Podobieństwo tendencji Kroniki oliwskiej i Jeroschyna przedstawiła M. Pollakówna, o. c., s. 96-98. Tak samo odnośnie do zakresu; zob. *ibidem*, s. 98.

⁴⁴ M. Perlbach, *Die ältere Chronik*, s. 94-95; Th. Hirsch, *Einleitung, Die Chroniken von Oliva und Bruchstücke alterer Chroniken*, SS rer. Pruss. I, s. 564.

⁴⁵ Por. przyp. 23; *Kronika*, s. 595, 603.

nologii⁴⁶ wskazują na to, że Kronika oliwska dotarła do nas w stanie surowym, nie ukończona pod względem redakcyjnym. Doszukiwanie się w germanizmach śladów korzystania przez autora z Kroniki Jeroschina uniemożliwiłoby wy tłumaczenie związków, zresztą bardzo oczywistych⁴⁷, z Kroniką Dusburga i zmusiłoby do przyjęcia tezy o korzystaniu przez autora z pięciu źródeł; o absurdalności takiego wnioskowania już wyżej wspomniano. Przeczą też temu związki między Kroniką oliwską a *Epitome* oraz ślady wpływu Translacji na tekst Kroniki, przy zachodzących w tych miejscach brakach zgodności z kronikami Jeroschina i Dusburga. Germanizmy wskazują więc raczej na język środowiska, w którym autor przebywał, lub też na jego narodowość⁴⁸. Ciekawe jest także, że Kronika Piotra z Dusburga zawiera, oprócz części zasadniczej, dodatki, które obejmują lata 1326–1330, i pochodzą prawdopodobnie spod jego ręki⁴⁹. Ich obecność świadczy, że praca nad Kroniką nie została w tych latach przerwana⁵⁰.

Powyższe uwagi wskazują, jako na źródło Kroniki oliwskiej, na nie zachowaną, pisaną w języku łacińskim redakcję Kroniki Dusburga, różniącą się dość znacznie od redakcji nam znanej⁵¹. Nie może być jednak mowy o postawieniu znaku równości między podstawami źródłowymi Kroniki oliwskiej i Kroniki Jeroschina⁵², aczkolwiek były one z całą pewnością bardzo sobie bliskie. Przedstawione tu argumenty wzmacnia spora wierność przekładu Jeroschina. Nie można jednak wysnuwać stąd za daleko idących wniosków i odmawiać Jeroschinowi inicjatywy własnej. Z tego m. in. powodu trudno jest ustalić jaki stosunek zachodził między znaną dzisiaj Kroniką Dusburga a dwiema pozostałymi redakcjami. Pewne jest tylko to, że redakcja będąca podstawą Kroniki oliwskiej była najpóźniejsza, z uwagi na szerszy w tym streszczeniu zakres niektórych informacji⁵³. Zachowana wersja Kroniki Piotra z Dusburga musi być więc albo pierwszą redakcją, albo jej ocenzurowaną pochodną. W pierwszym przypadku na drugiej redakcji oparłby swoje dzieło Jeroschin, a na trzeciej poszerzonej o elementy łacińskiej wersji Relacji Henryka z Hohenlohe — Kronika oliwska i *Epitome* (zob. tabl. 2). W drugim zaś przypadku od tej samej redakcji, uznanej za pierwszą, wywodziłyby się Kronika Jeroschina i ocenzurowana wersja Kroniki Dusburga, natomiast Kronika oliwska i *Epitome* oparte byłyby na redakcji drugiej (zob. tabl. 3).

Sprawa cenzury pojawiła się jako pochodna wzmianki w dziele Lucasa Davida o korekcie dokonanej w tej Kronice. Zakwestionowana przez Voigta⁵⁴, stała się zagadnieniem spornym i nie wyjaśnionym

⁴⁶ Informacja o spustoszeniu w 1252 r. posiadłości Oliwy przez Krzyżaków znajduje się między wydarzeniami z lat 1247 i 1248, data roczna śmierci Świętopelka stawiana przez kronikarza oliwskiego na 1260 r. graniczy z datami 1250 i 1254, nadanie dla Oliwy z 1299 r. znajduje się wśród dat 1308 i 1306, wydarzenie z 1346 r. następuje po 1348, a po nim jeszcze kronikarz omawia zdarzenie z 1347 r., następne z 1351 r. poprzedza 1350 r. Kronika, s. 600, 601, 605, 618–619, 621. Dotyczą te uwagi tylko tych miejsc, w których autor stawiał konkretną datę. Całość jest niewątpliwie pod względem chronologicznym zamknięta i według prawdopodobnej intencji autora ma głosić chwałę dobrodziejów klasztoru.

⁴⁷ G. Labuda, O źródłach, s. 227, przyznaje, że między Dusburgiem a Kroniką oliwską zachodzi trudny do wyjaśnienia związek. Podobieństwa te zauważył też M. Perlbach, Die ältere Chronik, s. 58.

⁴⁸ Nie można bez zastrzeżeń przyjąć autorstwa opata Stanisława, proponowanego dla Kroniki oliwskiej przez W. Kętrzyńskiego (Wstęp, s. 284–285, oraz tenże, O dwóch nieznanach historykach polskich, s. 297–301). Nazewnictwo, w którym dopatrywał się Kętrzyński polonizmów, zostało najprawdopodobniej oparte na aktualnych brzmieniach, jak to zauważyła M. Pollakówna, o. c., s. 103. Brak zaś imienia Stanisława przy opisach wydarzeń, w których brał on udział, nie może być żadnym dowodem wobec faktu, że imiona opatów rzadko występują u kronikarza oliwskiego. Ponadto trzeba pamiętać, że Stanisław był wówczas aktualnym opatem. Najbardziej prawdopodobne wyjaśnienia kwestii autorstwa przedstawili M. Perlbach, Die ältere Chronik, s. 94–96; Th. Hirsch, Einleitung, Die ältere Chronik von Oliva und die Schrifttafeln von Oliva, s. 654–655. Wnioski Perlbacha, który ograniczył się do stwierdzenia, iż autorem Kroniki był mnich oliwski obeznany z dokumentami i życiem gospodarczym Oliwy, poparła M. Pollakówna, o. c., s. 105. W nauce niemieckiej ustalił się pogląd o autorstwie Gerharda z Braunsvalde. Poparł go E. Maschke, Die ältere Geschichtsschreibung des Preussenlands, SS rer. Pruss. VI, s. 7.

⁴⁹ G. Labuda, O źródłach, s. 218.

⁵⁰ Przykład redagowania jednego dzieła przez bardzo długi czas podaje, co prawda dla XVI w., J. Petersohn, Die dritte hochdeutsche Fassung von Kantzows Pommerscher Chronik. Identifikation eines verkannten Geschichtswerkes, Baltische Studien NF 59 (1973) s. 27–41; por. rec. R. Walczaka, St. Żródłozn. 21 (1976) s. 153–155.

⁵¹ Ilustruje to najlepiej fragment o Wernerze z Orseln znajdujący się u Dusburga, o wiele szerzej rozwinięty w Kronice oliwskiej i u Jeroschina. Omówił go M. Perlbach, Die ältere Chronik, s. 136.

⁵² Por. wyżej; M. Perlbach, Die ältere Chronik, s. 137, omawia zróżnicowanie fragmentów o Wernerze w kronikach będących przedmiotem niniejszych rozważań. Jest to wystarczający dowód.

⁵³ Por. przyp. 87.

⁵⁴ J. Voigt, Geschichte Preussens, t. III, Königsberg 1828, Beilage II, Über Werth und die Glaubwürdigkeit der Chronik des Ordenspriesters Peter von Dusburg, s. 603–626.

do dzisiaj w nauce⁵⁵. Pollakówna sprzeciwiła się poglądom Voigta, który sądził, iż za rządów sprawowanych przez następców wielkiego mistrza Wernera z Orseln nie wprowadzono do Kroniki Dusburga żadnych większych zmian⁵⁶. Jej wniosek wzmacnia jednak dodatkowo przekonanie, że istniało kilka redakcji tego dzieła i pozostawia otwartą sprawę jego ocenzurowania.

Kronika Dusburga nie cieszyła się sympatią w kręgach Zakonu Krzyżackiego. Na niechęć Krzyżaków wskazywać może fakt, iż bracia zniszczyli Jeroschinowi około osiemdziesięciu stron wierszowanego przekładu w trakcie pisania⁵⁷. Trudno tłumaczyć to nienawiścią wobec próby reform podjętej przez Wernera z Orseln, której wyrazicielem miał stać się Dusburg w swoim tłumaczonym przez Jeroschina dziele⁵⁸. Od czasu śmierci tego wielkiego mistrza upłynęło wszak dosyć czasu, aby bracia mogli o owej próbie zapomnieć, a Kronika Piotra z Dusburga, w znanej nam postaci, opiewająca w znacznej swej części heroiczny okres w dziejach Zakonu, jakim były niewątpliwie czasy podboju pogańskich Prus, oraz mówiąca o jego misji dziejowej w służbie chrześcijaństwa, sławiąca przy tym bohaterstwo braci i ich oddanie sprawie, nie powinna była budzić sprzeciwów w opinii krzyżackiej. Nie wydaje się, aby bracia — niezależnie od swojego stosunku do dyscypliny — mogli mieć coś przeciwko legendzie Zakonu, tworzącej przecież ideologiczną podstawę bytu państwa krzyżackiego. W grę mogła więc tu wchodzić albo zwyczajna zawiść, albo też niechęć do przekazywania potomnym rzeczy niezbyt dla Krzyżaków chwalebnych, a zawartych być może w zaginionej wersji Kroniki, którą tłumaczył Jeroschin.

Interesująca jest też niechęć późniejszych dziejopisarzy do Dusburga, którzy woleli raczej wykorzystywać tłumaczenie⁵⁹. Wiemy, że w XV w. przełożono na zamówienie Długosza fragmenty niemieckiej Kroniki Jeroschina na język łaciński⁶⁰. Wyjaśnić ten dystans wobec dzieła Dusburga jest co najmniej trudno. Warto przypomnieć opowiadanie Grünaua o niszczeniu w Prusach kronik zakonnych. Kwestionowano jego wiarygodność⁶¹, wskazuje ono jednak na doskonale rozumienie przez Zakon Krzyżacki wagi słowa pisanego. Nie sposób też nie zauważyć, że tam gdzie Jeroschin opisuje wydarzenia, w których legenda Zakonu traci swój blask, zachowana wersja Kroniki Dusburga fragmenty te pomija i wyraźnie każe się domyślać bogatszej wiedzy kronikarza⁶². Wzmianka w adresie Kroniki o poddaniu jej przez autora ewentualnej korekcie wielkiego mistrza⁶³, aczkolwiek może być traktowana jako zwrot czysto retoryczny, przypomina iż Kronika Dusburga była oficjalnym pomnikiem chwały Zakonu⁶⁴, a zatem możliwości przeprowadzenia kontroli tekstu przez odbiorcę odrzucić nie można. W świetle tych wszystkich poszlak i mimo zanegowania przez Pollakównę wiarygodności przekazu Lucasa Davida⁶⁵, prawdopodobieństwo ocenzurowania Kroniki jest duże. Należałoby je sprawdzić w osobnych badaniach.

La chronique de Pierre de Dusburg et l'histoire de l'Ordre Teutonique présentée dans la Chronique d'Oliwa

L'auteur a entrepris un nouvel essai de préciser les rapports entre les sources de l'histoire de la Poméranie Orientale et de la Prussie du XIVe siècle. Sa tâche principale consistait à analyser le rapport entre le fragment de la chronique anonyme écrite vers la moitié du XIVe siècle dans l'abbaye cistercienne

⁵⁵ Nie można uznać za rozstrzygnięcie problemu wyników pracy M. Pollakówny, *Sprawa ocenzurowania Kroniki Piotra z Dusburga* [w:] *Europa — Słowiańszczyzna — Polska, Studia ku uczczeniu prof. Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 127–134. Zresztą autorka nie stawiała przed sobą takiego celu.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 127.

⁵⁷ E. Strehlke, *Einleitung, Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin*, s. 292.

⁵⁸ M. Pollakówna, *Sprawa ocenzurowania*, s. 128.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ M. Perlbach, *Die ältere Chronik*, s. 155.

⁶¹ M. Pollakówna, *Kronika Piotra z Dusburga*, s. 101–102, przyp. 580.

⁶² *Por. ibidem*, s. 96.

⁶³ Dusburg, *Epistola*, s. 21.

⁶⁴ Na oficjalny charakter tej kroniki zwrócił uwagę E. Maschke, *Die ältere Geschichtsschreibung des Preussenlandes*, s. 2.

⁶⁵ M. Pollakówna, *Sprawa ocenzurowania*, s. 134.

d'Oliwa près de Gdańsk, dit *Exordium ordinis Cruciferorum*, et la Chronique de Pierre de Dusburg aussi bien que celle de Nicolas de Jeroschin. En prenant comme point de départ le postulat de Gerard Labuda sur la nécessité de l'analyse des liaisons entre les informations concernant la guerre du duc Świętopelk II contre l'Ordre Teutonique comprises dans l'*Exordium*, dans la Chronique de Pierre de Dusburg, dans la Chronique de Nicolas de Jeroschin, dans la *Translatio s. Barbarae* et dans *Canonici Sambiensis Epitome*, il a examiné encore une fois ces textes. Il a établi que l'*Exordium* contient plusieurs informations plus précises de celles de deux chroniques écrites dans le domaine de l'Ordre. Malgré les ressemblances de trois textes, dans l'*Exordium* il y a des fragments qui se distinguent par un point de vue différent. Ce texte contient aussi des extraits qui ressemblent alternativement à la Chronique de Nicolas ou bien à celle de Pierre. L'*Exordium* est parfois plus rapproché à la *Translatio* qu'aux chroniques. Ce fait a impliqué une supposition suivante: ni la Chronique de Nicolas de Jeroschin ni la version connue de la Chronique de Pierre de Dusburg n'étaient pas la source pour l'*Exordium*. En analysant l'*Exordium* et l'*Epitome* l'auteur a abouti à la conclusion qui suit: il n'est pas juste d'expliquer les ressemblances des textes — comme l'a fait Marzena Pollak en 1967 — par leur parallèle filiation de Nicolas de Jeroschin. Elles contiennent en effet les informations communes qui manquent dans les chroniques écrites dans le domaine de l'Ordre. On y retrouve en même temps des extraits qui assemblent les traits distincts des chroniques de Pierre de Dusburg et de Nicolas de Jeroschin aussi bien que de *Translatio*. Il est fort possible qu'elles ont une source commune — le texte intermédiaire entre Dusburg et la traduction versifiée de son œuvre, effectuée plus tard par Nicolas. Gerard Labuda a établi que dans la *Translatio* et dans la Chronique de Pierre de Dusburg se sont conservées les traces de la version latine de la relation, dite *Relatio* d'Henri de Hohenlohe. Par conséquent il faut admettre que la source résumée dans l'*Exordium* est plus proche de la *Relatio* que les versions connues de la chronique de Dusburg et celle de Jeroschin. Cependant les convergences stylistiques de l'*Exordium* et de la *Translatio* aussi bien que de la Chronique de Pierre de Dusburg prouvent que le texte dont on a fait l'extrait était latin.

Ces faits cités-ci-dessus ont obligé l'auteur d'admettre l'existence d'une rédaction inconnue de la Chronique de Dusburg. Il rejette l'hypothèse de Max Perlbach (1870) sur la provenance dans l'*Exordium* des germanismes dont la source aurait été l'œuvre de Nicolas de Jeroschin. Il constate cependant qu'ils indiquent plutôt le milieu fréquenté par l'auteur de l'*Exordium* ou bien sa nationalité. Puisqu'il est impossible de décider, si la Chronique de Pierre de Dusburg était censurée par l'Ordre Teutonique l'auteur propose deux classements possibles des dépendances (voir tabl. p. 128 sq.). D'après le premier la rédaction connue de la Chronique de Pierre de Dusburg est la plus ancienne, parce que les informations comprises dans l'*Exordium* et dans la Chronique de Nicolas de Jeroschin sont plus larges. Celui-ci a dû se baser sur la seconde rédaction, la troisième étant la source de l'*Exordium* et de l'*Epitome*. Selon le deuxième classement il y avait deux rédactions de base. La version de la Chronique de Pierre de Dusburg dont on dispose aujourd'hui dérive de la première rédaction censurée. Nicolas de Jeroschin l'a prise pour point de départ, tandis que l'*Exordium* et l'*Epitome* étaient basées sur la deuxième rédaction.